

УДК 347.95

Сопільник Р. Л., к.ю.н., доцент,
НДЕКЦ при ГУМВС України у Львівській
області, старший експерт, капітан міліції

Посилення ефективності виконання судових рішень як запорука успішності євроінтеграційних реформ в Україні

У статті розглянуто проблему ефективності виконання судових рішень. У контексті окресленого проблемного поля, а саме досягнення успішності євроінтеграційних реформ на основі аналізу українських та міжнародних нормативних документів, прецедентної практики Європейського суду з прав людини, фахових наукових досліджень з відповідної проблематики розроблено рекомендації щодо посилення ефективності виконання судових рішень як запоруки успішності євроінтеграційних реформ в Україні.

Ключові слова: виконання судових рішень, євроінтеграція, права людини, судоустрій.

В статье рассмотрена проблема эффективности исполнения судебных решений. В контексте очерченного проблемного поля, а именно достижения успешности евроинтеграционных реформ на основе анализа украинских и международных нормативных документов, прецедентной практики Европейского суда по правам человека, профессиональных научных исследований по соответствующей проблематике разработаны рекомендации по усилению эффективности исполнения судебных решений как залого успешности евроинтеграционных реформ в Украине.

Ключевые слова: выполнение судебных решений, евроинтеграция, права человека, судоустройство.

In the article is discovered the problem of efficiency of enforcement. In the context delineated problem field, namely the achievement of the European integration progress of reforms based on analysis of Ukrainian and international regulations, case law of the European Court of Human Rights, specialized research on relevant issues recommendations to enhance the effectiveness of the judgments of the European integration as a prerequisite for the success of reforms in Ukraine.

Keywords: enforcement of judgments, European integration, human rights, judicial system.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика виконання судових рішень має давні корені. Закріплення певних елементів права на справедливий суд, зокрема виконання рішень відбулося в «Ордонансі про суддів», у якому зазначалося, що судді повинні забезпечувати виконання закону і прав усім підданим, як багатим так і бідним, незалежно від особи, а також не сміють приймати грошову винагороду, подарунки, хабарі тощо [1].

Як зазначено у Проміжній Резолюції СМ/ResDH (2008), важливою є проблема невиконання рішень національних судів. Невиконання судових рішень завдає суттєвої шкоди ефективності функціонування державних структур, зводить на нівець законні очікування громадян та їх віру в правосуддя.

На сучасному етапі викликає занепокоєння й хід виконання рішень Європейського суду з прав людини. Велика кількість незакінчених процесів проти України відображає наявність структурних проблем всередині судової системи при розгляді справ, що стосуються прав людини [2]. Нерідко, як зазначено в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні, суди повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків [3]. Врахування пре-

цедентної практики Європейського суду з прав людини сприятиме зменшенню потоку подань на розгляд заяв — адже, якщо в національних органах розгляд справ відбуватиметься належним чином, зменшиться кількість заявників.

Таким чином, актуальності набуває проблема посилення ефективності виконання судових рішень як запорука успішності євроінтеграційних реформ в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Окресленій проблематиці присвячено наукові дослідження багатьох вчених, серед яких Лутковська В.В., Шевчук І.А., Щелкунов О.М., Щербак С.В., Якимчук С.О. та ін., які зосереджувались на євроінтеграційному векторі судової реформи та зумовленій ним важливості посилення ефективності виконання судових рішень. Водночас, комплексних досліджень проблеми посилення ефективності виконання судових рішень як запоруки успішності євроінтеграційних реформ в Україні не проводилось.

Метою статті є обґрунтування шляхів посилення ефективності виконання судових рішень як запоруки успішності євроінтеграційних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В.В. Лутковська відзначає: «Жоден найбільш уважний читач Конвенції про захист прав і основних свобод людини не знайде в цьому ґрунтовному і поважному документі згадки про виконання рішень національних судів. Тому має виникнути законне запитання: чи має право на існування така тема?» [4, 4]. Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України. Наголошується на необхідності аналізувати аспекти вирішення проблеми і усунення її першопричин, здійснювати аналіз обставин, що призвели до порушення Конвенції, надавати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, а також пропозиції щодо внесення змін до адміністративної практики, пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів; пропозиції щодо забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Європейського суду з прав людини для суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана з триманням людей в умовах позбавлення свободи; пропозиції щодо здійснення інших заходів загального характеру, спрямованих на усунення недоліків системного характеру, припинення спричиненого цими недоліками порушення Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків порушень.

І.А. Шевчук наголошує, що саме поняття виконання рішення Європейського суду з прав людини не обмежується питанням виплати відшкодування за завдану заявникові матеріальну та нематеріальну шкоду. Те чи інше рішення з констатацією порушення положень Конвенції передбачає необхідність вжиття заходів індивідуального та загального характеру. Заходами індивідуального характеру

є заходи, які вживаються державою з метою припинення встановленого Судом порушення та відновлення правового становища заявника настільки, наскільки це можливо, до того ж стану, в якому воно перебувало до порушення Конвенції. Констатація Судом порушення Україною її зобов'язань за Конвенцією в кожному конкретному випадку породжує обов'язок нашої держави щодо виконання цього рішення Суду, а виконання є, в свою чергу, складним процесом, який має привести до поліпшення правового клімату у державі [5, 8-9].

У Рекомендації (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя" з цього приводу сказано, що належить вдаватися до необхідних заходів, щоб інформувати широкий загал щодо засобів захисту прав особи у судовому порядку, а також спростити, прискорити і здешевити судові провадження по цивільних, господарських, адміністративних, соціальних або податкових справах. Що стосується інформування громадськості, то наголошується на необхідності вжиття належних заходів з інформування про місцезнаходження судів, а також про порядок звернення до суду або ж захисту інтересів у судовому порядку. Необхідно, щоб інформація загального характеру могла бути одержана безпосередньо в судах, або в іншій компетентній службі з наступних питань: процесуальні норми, за умови, що така інформація не містить юридичних порад по суті справи; порядок звернення до суду і строки, впродовж яких таке звернення є можливим, а також процесуальні вимоги і необхідні у зв'язку з цим документи; засоби виконання рішень суду та інформація щодо витрат [6].

У справі «Вольф проти Панам» зазначалося, що мало місце порушення права на справедливий розгляд справи через те, що обвинувачений не отримав обвинувачувального акту. По справі «Нуутінен проти Фінляндії» Суд визнав, що порушено як ст. 6, так і ст. 8 Конвенції, з огляду на тривалість провадження і невиконання судових рішень щодо прав доступу, оскільки на час прийняття доповіді Комісією сукупна тривалість проваджень становила понад п'ять років. При цьому Суд взяв до уваги, що п. 1 ст. 6 застосовується до сукупної тривалості проваджень, включно зі стадією вирішення питання про виконання судових рішень. Одноголосно було прийнято рішення щодо порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на тривалість судових проваджень.

У справі «Бучковська проти України» заявниця скаржилась, що надмірна тривалість виконання рішень, постановлених на її користь, становить порушення її прав, передбачених п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу. Вона стверджувала, що мало місце порушення її права, передбаченого ст. 13 Конвенції, у зв'язку з відсутністю ефективних засобів юридичного захисту щодо забезпечення її права на виконання судових рішень у справі. Суд постановив, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу.

Складовою права на справедливий суд, гарантованого ст. 6. Конвенції, є виконання рішення суду. У цьому контексті важливим видаються позиції, висловлені у рішенні Європейського суду з прав людини у Справі «Хорнсбі проти Греції», у якій вказано, що право на суд стало б ілюзорним, якби судові рішення залишалися невиконаними. У Справі «Ромашов проти України» зазначалося, що «право на суд» було б ілюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося б на

шкоду одній зі сторін. Важко собі навіть уявити, вказано у Справі, щоб ст. 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, — і водночас не передбачала б виконання судових рішень. Якщо вбачати у ст. 6 лише констатацію доступу до судового органу та права на судове провадження, то це могло б породжувати ситуації, що суперечать принципу верховенства права, який договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, для цілей ст. 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «суду».

У справі «Шаренок проти України» зазначалося, що «право на доступ до суду» було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточно, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним на шкоду одній зі сторін. Важко уявити, щоб п. 1 ст. 6 детально описував процедурні гарантії, які надано сторонам, вказано у Справі, і не передбачав би гарантій виконання судових рішень. Тлумачення ст. 6 як положення, що лише гарантує право на звернення до суду та проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуації, несумісної з принципом верховенства права, який Високої Договірні Сторони зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. У справі «Імобіліяре Саффі» проти Італії» ще раз нагадувалось, що право на звернення до суду не мало б смислу, якби національна правова система Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточно, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним. Важко уявити ситуацію, зазначено у тексті справи, щоб п. 1 ст. 6 докладно описував процедурні гарантії, що надаються сторонам цивільного судового процесу — у провадженні, що є справедливим, відкритим і оперативним, — і не передбачав при цьому гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як такої, що стосується виключно права на звернення до суду і проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуацій, несумісних із принципом верховенства права, що його Договірні Сторони зобов'язалися дотримуватися, коли вони ратифікували Конвенцію. Отже, виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей ст. 6.

О.М. Щелкунов відзначаючи, що на виконання рішення Суду, де встановлено одне або кілька порушень Конвенції, державу-відповідача залежно від обставин справи може бути зобов'язано вжити заходів індивідуального та загального характеру. На відміну від заходів індивідуального характеру Європейський суд не вказує державі, які спеціальні заходи необхідно вжити щодо відновлення порушених прав заявника та стосовно запобігання подальшим порушенням, оскільки згідно з Конвенцією держави мають право самостійно обирати відповідні заходи. З метою запобігання новим порушенням Конвенції, подібних до тих, які констатовані у рішенні Європейського суду, держава зобов'язується усунути проблеми у внутрішньому правопорядку. Внесення змін у законодавство чи проведення глобальних правових реформ є найскладнішим із способів, оскільки він вимагає значних ресурсів і часу. Доведення рішень Європейського суду до уваги судів є набагато легшим способом вжиття заходів загального характеру за умови, що суди в державі керуватимуться цим рішенням Європейського суду з прав людини [7, 11].

Стаття 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів» вказує на обов'язковість судових рішень:

1. Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України.

2. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом.

Як зазначено у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, справедливий суд є визначальним складником верховенства права. Судовий розгляд повинен відбуватися на засадах законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності, диспозитивності, гласності, відкритості та обов'язковості виконання судових рішень.

Важливим питанням у контексті європейської інтеграції є проблема контролю за ефективним виконанням судових рішень.

О.М. Щелкунов відзначає, що контроль за виконанням рішень Європейського суду покладено на Комітет міністрів Ради Європи. При здійсненні контролю Комітет Міністрів може приймати проміжні резолюції, в яких: зазначаються заходи, вжиті державою на момент прийняття резолюції; висловлюється стурбованість з приводу недостатності цих заходів; надає свої пропозиції щодо їх виконання тощо. Водночас, наголошує науковець, засоби впливу на державу є лише політичними, проте на сьогодні за майже п'ятдесят років діяльності Європейського суду з прав людини зафіксовані лише поодинокі приклади тривалого невиконання вказаних рішень. Політичні наслідки для держав, аж до виключення з членів Ради Європи, є непривабливими для європейських країн, а тому рішення, як правило, виконуються вчасно [7, 10].

Деяко інша ситуація характерна для України. Так, стосовно виконання судових рішень в адміністративних справах, С.В. Росоха наголошує: «Ефективність правосуддя залежить від виконання судових рішень. Головною метою судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах є, насамперед, реалізація основних завдань адміністративного судочинства при здійсненні адміністративними судами правосуддя, оскільки воно не обмежується винесенням судового рішення, а передбачає також його виконання. Кожний судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Тому, після вирішення публічно-правового спору і набранням судовим рішенням законної сили суд продовжує відігравати активну роль у реалізації сторонами прав та законних інтересів, із приводу захисту яких він прийняв судове рішення» [8].

У контексті цивільного процесу С.О. Якимчук відзначає, що виконавче провадження є завершальною стадією цивільного судочинства, в якій власне і завершується фактичне (реальне) відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав громадян та інших учасників цивільних правовідносин. Виконання судового рішення, наголошує С.О. Якимчук, є етапом, без проходження якого сам факт прийняття рішення втрачає сенс. На підтвердження складного стану справ з виконанням судових рішень, учений наводить статистику, згідно з якою протягом років зберігається тенденція щодо невиконання близько третини виконавчих документів. Не порушуючи питання щодо контролю за виконанням судових рішень, С.О. Якимчук все ж зазначає доцільність у разі, коли виконавче провадження

закривається унаслідок об'єктивної неспроможності виконання рішення суду, законодавчо закріпити правову можливість звернення стягувача за виконавчим провадженням з позовом до держави [9, 83-84]. Таким чином, питання контролю за виконанням судових рішень усе ще залишається актуальним.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом, у сучасній науковій думці виокремлюється низка актуальних напрямків стосовно підвищення ефективності виконання судових рішень у євроінтеграційному контексті. По-перше, держава повинна докладати зусиль для відновлення порушених прав людини унаслідок невиконання судових рішень. По-друге, з урахуванням прецедентної практики слід рішуче проводити правові реформи з метою недопущення повторення подібних випадків. По-третє, необхідно вдосконалювати правозастосовну практику. У цьому контексті важливо звертати увагу на доведення рішень Європейського суду до уваги національних судів. По-четверте, слід вдосконалювати систему контролю за виконанням судових рішень. У сукупності наведені рекомендації повинні становити підґрунтя формування комплексної системи посилення ефективності виконання судових рішень як запоруки успішних євроінтеграційних реформ в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ордонанс о судьях 1346 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osh.ru/pedi/history/justice/Europa/Sudiy-1346.shtml> 75
2. Реалізація Європейської політики сусідства (спільне повідомлення для європейського парламенту, Ради ЄС, економіко-соціального комітету та Комітету регіонів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11044.html
3. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/361/2006/page>; Концепція реформування кримінальної юстиції України (від 8 квітня 2008 року) № 311/2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>
4. Лутковська В.В. Застосування вимог Конвенції про захист прав і основних свобод людини до процесу виконання рішень національних судів / В.В. Лутковська // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 7-8. – С. 4 – 7.
5. Шевчук І.А. Про Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / І.А. Шевчук // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 7-8. – С. 8 – 9.
6. Recommendation (81) 7 of the Committee of Ministers to member states on measures facilitating access to justice (Adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1981 at its 68th Session). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=599788&SecMode=1&DocId=671776&Usage=2>
7. Щелкунов О.М. Питання виконання рішень Європейського суду з прав людини / О.М. Щелкунов // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 7-8. – С. 10 – 11.
8. Росоха С.В. Судовий контроль за виконанням судових рішень // Офіційний веб-сайт Головного територіального управління юстиції у Закарпатській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakjust.gov.ua/main/ua/publication/content/1081.htm>
9. Якимчук О.С. Виконання судових рішень у цивільних справах як стадія судового розгляду / О.С. Якимчук // Університетські наукові записки. – 2009. – № 4 (32). – С. 81 – 84.